

Lilijana Trampuž*

Delovanje ilegalne KPJ v času šestojanuarske diktature (primer celjskega okrožja v letih 1932–1933)

IZVLEČEK

Avtorica predstavlja obnovo komunističnega delovanja na Celjskem po tem, ko je šestojanuarski režim to gibanje ohromil in so bili številni komunisti v zaporu ali pa v tujini. Predstavljene so komunistične akcije, kot jih je zaznala policija. V razpravi so pojasnjene nejasnosti v zvezi z imenovanjem sekretarja celjskega okrožja. To naj bi bil Branko Diehl, in ne Slavko Šlander. Ob tem so predstavljene razlike med javnim in arhiviranim spominom. Iz gradiva okrožne konference je razvidno načrtovanje, a tudi že postopno odpiranje delovanja komunistov iz zaprtosti v legalne organizacije na strokovnem, kulturnem, stanovskem področju. Težišče njihovega dela se je začelo prenašati od usmeritve za oborožen boj proti diktaturi na boj za vsakodnevne zahteve delavcev in kmetov, za izboljšanje njihovega ekonomskega, socialnega pa tudi političnega položaja.

Ključne besede: Komunistična partija Jugoslavije, šestojanuarska diktatura, Celje, Branko Diehl, Slavko Šlander

* Mag. zgodovine v pokoju, lilijana.trampuz@amis.net

ABSTRACT**THE ACTIVITIES OF THE BANNED COMMUNIST PARTY OF YUGOSLAVIA DURING THE JANUARY 6TH DICTATORSHIP (THE EXAMPLE OF THE CELJE DISTRICT BETWEEN 1932 AND 1933)**

The author presents the restoration of the communist activities in the Celje district after the January 6th regime had crippled this movement and many communists had been imprisoned or left the country. The communist actions, as detected by the police, are described. The discussion clarifies the ambiguities regarding the appointment of the Celje district secretary, revealing that this position was allegedly assumed by Branko Diehl rather than Slavko Šlander. The differences between the public and archived memory concerning this issue are presented. The district conference materials attest to the planning as well as the actual processes involved in the gradual reorientation of the communist activities towards establishing legal organisations in the expert, cultural, and professional field. The focus of the communists' endeavours started to shift from the armed struggle against the dictatorship to the struggle for the everyday demands of workers and peasants and the improvement of their economic, social, and political position.

Keywords: Communist Party of Yugoslavia, January 6th dictatorship, Celje, Branko Diehl, Slavko Šlander

Januarja 1929 je jugoslovanski kralj Aleksander Karađorđević z uvedbo osebne diktature¹ posegel v politične razmere v državi. Komunistična stranka, ki je že od leta 1921 delovala v ilegali, je bila edina stranka, ki se je diktaturi uprla in je z različnimi letaki pozvala k oboroženemu uporju proti diktaturi. Sledile so množične aretacije komunistov in obsodbe pred novoustanovljenim sodiščem za zaščito države. Del članov pokrajinskega vodstva² so aretirali, drugi del³ pa se je skupaj s člani centralnega vodstva pravočasno umaknil v tujino. Oblast je tako razbila velik del komunističnih organizacij in vodstev ter ohromila komunistično dejavnost. Iz dosedanjih raziskovanj⁴ je razvidno, da so se mnoge celice ohranile in samoiniciativno, kljub nasilju, širile

1 Več o Aleksandrovi diktaturi Jure Gašparič, »Uvedba diktature kralja Aleksandra,« *Prispevki za novejšo zgodovino* 46, št. 1 (2006): 241–54. Jure Gašparič, *SLS pod kraljevo diktaturo. Diktatura kralja Aleksandra in politika Slovenske ljudske stranke v letih 1929–1935* (Ljubljana: Modrijan, 2017).

2 Decembra 1928 so bili v PK KPJ za Slovenijo izvoljeni: tajnik Jaka Žorga, Dragutin Gustinčič, France Klopčič, Ivan Zver (umrl avgusta 1930), Josip Šenica, Alojz Kusold in Lazar Nešič. Zastopnik SKOJ je bil Vinko Preželj ali Maks Strmecki. – France Filipič, »KPJ v Sloveniji v času VIII. konference zagrebških komunistov,« *Zgodovinski časopis*, 32, št. 3 (1978): 315.

3 V tujino sta se umaknila France Klopčič, ki je bil po aretaciji Žorge sekretar PK, in Viktor Koleša, organizacijski sekretar CK KPJ.

4 Alenka Nedog, »Viri za zgodovino KPJ na Slovenskem: Četrta pokrajinska konferenca KPJ za Slovenijo 1934: Neobjavljen elaborat.« (Ljubljana, 1975), hrani INZ. France Filipič, *Poglavja iz revolucionarnega boja jugoslovanskih komunistov 1919–1939* (Ljubljana: Založba Borec, 1981), dve knjigi, zlasti razpravi: »Partijska organizacija v

letake ali celo iskale zveze s centralnim komitejem Komunistične partije Jugoslavije (CK KPJ) na Dunaju. V takratni Sloveniji, Dravski banovini, se je komunistična organizacija razmeroma hitro obnovila, saj je bilo obdobje, ko se je pretrgala kontinuiteta delovanja stranke in je ta ostala brez vodstva, kratko, dejansko le leta 1930. Konec tega leta so se začeli zbirati in povezovati partijski člani. Najprej skojevci na univerzi, nato po študentih še po drugih krajih Slovenije, zlasti v industrijskih središčih. Sredi leta 1931 se je iz skupine, ki se je na lastno pobudo lotila obnavljanja partijskih organizacij, izoblikovalo začasno pokrajinsko vodstvo⁵, ki je sprva delovalo brez zveze s centralnim vodstvom. Prve neposredne stike s CK KPJ so poskusili dobiti po komunistih iz skupine primorskih emigrantov⁶ in jeseni 1932 je bila vzpostavljena neposredna zveza. Sredi tega leta je imelo pokrajinsko vodstvo že zveze z vsemi organizacijami v Sloveniji. V večjih krajih so delovali mestni komiteji, ki so usmerjali delo celic. Te so sestavljali povprečno trije člani KSJ.⁷ Največ celic je bilo uličnih in vaških, manj pa tovarniških. Obstajalo je že šest okrožnih komitejev (OK: Ljubljana, Jesenice, Trbovlje, Novo mesto, Notranjska, Maribor), v Celju pa so OK jeseni 1932 ravno ustanavljali. V evidenci so imeli okrog 450 članov.

S tem, ko je bila komunistična stranka konec leta 1932 spet vzpostavljena in je delovala povezano od osnovnih organizacij do pokrajinskega vodstva, so se leta 1933 začela prizadevanja, da bi prodrli iz ozkih strankinih okvirov delovanja. Preusmeritev na množično delo je bila težavna, ker so se še trdovratno zadrževala stara gledanja, tj. potreba po samoizoliranosti. V začetku leta 1933 so začeli misliti na pripravo pokrajinske (oblastne) partijske konference, prve po decembru 1928. Vse leto 1933 so tekle priprave na konferenco v pokrajinskem vodstvu, v okrožnih vodstvih in v osnovnih organizacijah. Avgusta 1933 sta se sestali že prvi okrožni konferenci, celjska in trboveljska.

Na Celjskem je komuniste prepoved leta 1921 občutno prizadela in se jim dolgo ni uspelo povezati, šele leta 1926 so se oblikovale prve celice. V Celju je bil organizator France Klopčič. Podobno kot velja za širše slovensko področje, je bilo tudi delovanje komunistov na Celjskem z diktaturo odkrito in zaradi aretacij za nekaj časa

Sloveniji v obdobju ustanovnega kongresa KPS« (*knjiga 2*) in »Tito v mariborski kaznilnici in čas obnove KPJ v Sloveniji« (*knjiga 2*). Edvard Kardelj, *Zbrana dela: Prva knjiga maj-junij 1928– december 1934*, ur. France Filipič (Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1989). Boris Kidrič, *Zbrana dela 1*, ur. France Filipič (Ljubljana: Državna založba Slovenije in ČZDO Komunist, 1987). Lilijana Trampuž, »KPJ na Slovenskem v obdobju šestojanuarske diktature 1929–1934 s poudarkom na začetnem delu priprave pokrajinske konference: Magistrsko delo« (Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta 1992).

- 5 Po spominu nekaterih udeležencev naj bi bili člani začasnega PK KPJ za Slovenijo: Janez Perenič, Boris Kidrič, Danilo Jejčič, Martin Mencej, Drago Hartner, Jože Dolenc, Zdenka Armič in verjetno Janez Marentič. Februarja 1932 se jim je pridružil še Edvard Kardelj. Sekretar je bil najprej Janez Perenič - Jaka, sredi leta 1932 ga je zamenjal Boris Kidrič - Peter. – Nedog, »Viri za zgodovino KPJ na Slovenskem,« 11.
- 6 Več o delovanju primorskih emigrantov – komunistov Lilijana Trampuž, »Primorski emigranti-komunisti v Ljubljani v času šestojanuarske diktature,« v: *Zbornik Janka Pleterskega*, ur. Oto Luthar in Jurij Perovšek (Ljubljana: ZRC SAZU, 2003), 349.
- 7 Komunistična stranka Jugoslavije. Slovenski komunisti so v obravnavanem obdobju večinoma uporabljali slovenski izraz – stranka. A ne izključno, gl. SI AS 1515, 1934/film LXXXIII/2915-2917, t. e. 9. Širitev uporabe izraza partija pa bolj sledi retrogradnemu načelu, kot pojasnjuje Vida Deželak Barič, »Stranke marksističnega idejnopolitičnega tabora na Slovenskem 1894–1941,« *Prispevki za novejšo zgodovino*, 57, št. 1 (2017): 90.

ohromljeno.⁸ Ponovno so se komunisti tu začeli zbirati leta 1931, se trdneje organizirali jeseni 1932, ko so ustanovili že omenjeni OK. Celice so se oblikovale v Celju, spodnji Savinjski dolini, stike pa so imeli še s komunisti v Mežiški dolini, Slovenj Gradcu, Laškem, Konjicah in Rogaški Slatini.⁹

Organiziranje prvih okrožnih konferenc predpostavlja, da sta bili na Celjskem in v Revirjih v tistem času najmočnejši organizaciji. Potrditev tega mnenja dobimo v poročilu Edvarda Kardelja (Levca), datiranem s 23. oktobrom 1933, kjer celjsko okrožje uvršča takoj za najmočnejšo trboveljsko organizacijo. S »tehničnoorganizacijskega stališča« pa kot najboljšo presoja prav celjsko okrožno organizacijo.¹⁰

Jeseni 1932 se je na območju Celja, Št. Pavla pri Preboldu (danes vključenega pod Prebold, op. L. T.) in Slovenj Gradca izoblikovala organizacija z okrožnim komitejem v Celju, vezana na Ljubljano kot središče partijske obnove in na Rogaško Slatino. Delovala je do konca novembra 1933, ko so se v zvezi s policijskimi vdori v nekatere organizacije KPJ v Ljubljani začele tudi aretacije članov celjske organizacije.¹¹

Dva akterja sta svoj spomin na delovanje objavila: Franc Hribar in Anton Kotnik opisujeta začetke partijskega delovanja v času Aleksandrove diktature.¹² Osrednja osebnost pri obeh je Slavko Šlander, doma iz Št. Pavla pri Preboldu, ki je bil zaposlen v Celju in je nato še doma začel spodbujati somišljenike za komunistično delo. Simptomatično pri njunih spominih je dejstvo, da oba izpuščata spomin na Branka Diehla, ki je bil v času diktature poleg Slavka Šlandra najbolj aktiven komunist na Celjskem in širše. Diehl je bil med vojno zaprt v Dachauu, po vojni obsojen v dachavskih procesih in usmrčen. In postavlja se vprašanje, ali je v spominih takratnih komunistov izbrisan tudi za nazaj. Vsaj javno. Namen naše obravnave je vsaj nekoliko bolj osvetliti nejasnosti v zvezi z navajanjem sekretarja okrožja ter analizirati gradivo okrožne konference in s tem predstaviti samoiniciativnost, samokritičnost in kritičnost takratnih komunistov. Pa tudi predstaviti dvojnost spominjanja: javno in arhivirano.

Predstojništvo mestne policije v Celju, policijske postaje v Celju, Št. Pavlu pri Preboldu in Slovenj Gradcu so v letih 1932 in 1933 zaznali komunistične akcije, ki so zajemale zlasti širjenje propagandnega materiala. Istočasnost teh akcij na raznih območjih je policijske organe navajala k sklepu, da gre za dobro izdelano tajno komunistično organizacijo.¹³ Delovanju celjskih komunistov je policija sledila vse leto; njena odkritja spoznamo iz obširne obrazložitve obtožnice in bolj strnjeno v sodbi, ki jo je izreklo Okrožno sodišče v Celju 9. aprila 1934. V času od 1. novembra 1932 do 21. oktobra 1933 je policija v Celju in okolici registrirala naslednjih 12 akcij:

8 Več o tem Anton Kotnik, *Komunistična partija: v revolucionarnem delavskem gibanju Savinjske doline 1920–1941* (Žalec: Občinska kulturna skupnost, 1975).

9 SI AS 1589/IV, t. e. 4453, Branko Diehl.

10 Kardelj, *Zbrana dela*, 133.

11 Kidrič, *Zbrana dela*, 21.

12 Stane Terčak, ur., *Med Mrzlico in Dobrovljami* (Celje: s. n., 1955), posebej Franc Hribar - Savinjšek: »Tovarna Prebold in njeno delavstvo.« Kotnik, *Komunistična partija*, na str. 45 omenja, da je krajevni komite KP v Preboldu nosil ilegalno ime »Marks«, na str. 6 pa, da je bil sekretar krajevnega komiteja Franc Hribar. Nikjer ne omenja imena lastne celice Dnjeprostroj, čeprav navaja več imen drugih celic.

13 ZI_ZAC/0609 sign. Kzp 815/1933, a. š. 125a, kazenski spis (KS) Emil Kocmur.

1. V noči med 31. oktobrom in 1. novembrom 1932 so bili po delavskih naseljih na periferiji mesta Celja in v okolici raztreseni letaki za proslavo 15. obletnice ruske revolucije. Letake je izdala komunistična stranka Jugoslavije, oblastni komite za Slovenijo. Sodba takole podaja vsebino letakov: »V letakih se slavi ruska revolucija, se hvali boljševiški družabni red, prikazujejo gospodarski uspehi 5 letnega načrta ter poziva delavski in kmečki stan na organiziranje delavsko-kmetskih revolucionarnih odborov in zbiranje orožja za oboroženo vstajo delavnega ljudstva.«
2. Dne 1. novembra 1932 so letake po pošti prejeli železniški uslužbenci na postaji v Celju.
3. Dne 12. decembra je uprava celjske železniške postaje zasegla pošiljko *Rdečih signalov*,¹⁴ št. 2 za december 1932. V izvlečku vsebine časopisa sodba navaja poziv na zbiranje orožja in na vstop v rdečo fronto ter oris ustaškega gibanja v Liki kot komunističnega.
4. Dne 10. decembra 1932 sta na gimnazijo v Celju prispeli pismi z letaki, ki jih je izdala Komunistična stranka Jugoslavije, mestni komite za Ljubljano, v katerih se »poziva slovenska mladina k snovanju komunističnih celic in krožkov ter k teoretični in praktični pripravi za revolucionarno delo«.
5. Dne 12. decembra 1932 je bilo osmošolcem na celjsko gimnazijo poslanih pet zgoraj omenjenih letakov.
6. V noči s 26. na 27. december 1932 sta bila v Celju najdena en izvod *Proletarca*,¹⁵ št. 1 za mesec januar 1933, ter en izvod *Rdečega prapora*,¹⁶ št. 3 za leto 1932.
7. Dne 31. decembra 1932 je bilo v vlaku najdeno glasilo *Rdeči prapor*, št. 3 za leto 1932. V vsebini se iz dveh člankov poudarja poziv na pripravo oborožene vstaje.
8. Med 10. in 15. januarjem 1933 je bilo v Celju najdenih več izvodov omenjenega *Proletarca* in *Rdečega prapora*, trije izvodi celo v farni cerkvi.
9. V noči z 21. na 22. april 1933 in ponoči 28. aprila 1933 so bili po Celju raztreseni letaki, prirejeni za 1. maj kot delavski praznik. »V njih se poziva delovno ljudstvo¹⁷ v enotno fronto in skupen boj proti obstoječemu režimu ter političnemu in socialnemu redu v državi.«
10. V nočeh s 13. na 14. in s 14. na 15. avgust 1933 so po Celju raztrosili veliko letakov in *Rdeči prapor*, št. 8 iz julija 1933. V obširnem opisu vsebine sodba navaja poziv delovnemu ljudstvu, da naj, če bo dobilo v roke puške, te obrne proti onim, ki jih bodo dali. Nadalje sodba navaja kritiko delovanja komunistov v strankah (legalnih op. L. T.), kritizira trboveljske rudarje, da so premalo borbeni, poziva

14 Ilegalni mesečnik študentov komunistov ljubljanske univerze. Izhajal v letih 1932–1934. – France Filipič, »Rdeči signali,« v: *Enciklopedija Slovenije*, 10 (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1996), 122.

15 Glasilo CK KPJ, 1929–1942; Kardelj, *Zbrana dela*, 127.

16 Ilegalno glasilo PK KPJ za Slovenijo, izhajalo občasno v Ljubljani 1932–1934. – France Filipič, »Rdeči prapor,« v: *Enciklopedija Slovenije*, 10 (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1996), 122.

17 Pojem delovno ljudstvo komunisti tega časa natančneje ne opredeljujejo. Iz uporabe v časopisju lahko sklepamo, da mislijo s pojmom na industrijske delavce in kmete ali tiste, ki se preživljajo s »fizičnim« delom. Kot navaja Kermit E. McKenzie, *Comintern e rivoluzione mondiale 1928–1943* (Firenze: Sansoni S. p., 1969), 226, komunisti manj definirajo uporabljene pojme.

žene k antimilitarističnemu delovanju, k pristopu k Rdeči pomoči.¹⁸ Sodba poučarja, da iz letakov »izzveni isti refren – oborožen upor proti sedanjemu političnemu in gospodarskemu redu ter uvedba komunističnega sistema«.

11. Dne 14. oktobra 1933 so bili pri Cinkarni najdeni trije izvodi *Rdečega prapora*, št. 9 iz septembra 1933. Iz vsebine sodba navaja poziv k širšemu delovanju komunistov v strokovnih organizacijah, k organizaciji rdeče sindikalne opozicije¹⁹, borbi proti provokatorjem.

12. Dne 21. oktobra 1933 so v predmestju in mestu Celje našli več letakov pokrajinskega komiteja KPJ za Slovenijo, v »katerih se agitira za rdečo listo kot predstavnico skupne 'antifašistične fronte' pri volitvah v Delavsko zbornico«.

Sodba navaja podobne podatke za štiri komunistične akcije v Št. Pavlu pri Preboldu in okoliških vaseh, dve akciji v Slovenj Gradcu in Štorah, tri akcije v Mozirju in okolici ter eno akcijo na območju Litije.

Ob aretacijah savinjskih komunistov konec leta 1933 je policija zaplenila tudi precej dokaznega gradiva. Med drugim je našla sedem odgovorov na vprašalne pole, objavljene v ilegalnem organizacijskem glasilu PK KSJ za Slovenijo *Celica*. Po mnenju, podanem v sodbi, je bil »očividni namen teh vprašalnih pol zbrati statistične podatke organizacije in tako dobiti vpogled v razmere in delovanje pojedinih celic« oziroma je vprašalne pole uporabil pokrajinski komite za pripravo okrožnih konferenc in pokrajinske konference.²⁰

Navedena sodba ugotavlja avtorje odgovorov: »Kakor se je ugotovilo po priznanjih obtožencev samih, so izdelali referate (mišljeni so odgovori na vprašalne pole, op. L. T.): Kazimir Koželj - Rugelj za vaško-mešano celico 'Njiva' (Gotovlje), Franc Hribar za celico 'Marks' v Št. Pavlu, Anton Kotnik za celico 'Dnjeprostroj' istotam, Anton Rader za celico v Slovenj Gradcu, Legnu in Trobljah ter Karol Barle za svojo celico v Šmartnem pri Slovenj Gradcu, dočim je Branko Diehl oskrbel referat glede celice v Gaberju po ključavničarskem pomočniku Ignacu Javoršku. Podatki teh referatov že sami kažejo na obstoj teh osnovnih edinic komunistične stranke v gori navedenih krajih.«²¹ Hribar in Kotnik navajata za začetnega organizatorja KSJ Slavka Šlandra. Ta navedba bo verjetno držala za organiziranje komunistov jeseni 1932 v Št. Pavlu, od koder je bil Šlander doma. Po podatkih, ki jih razberemo iz gradiva obtožnice, sodbe in prilog,²² posebej pa iz policijskega zapisnika zaslišanj,²³ pa je slika za Celje in okrožje v celoti nekoliko drugačna.

18 Rdeča pomoč – del Mednarodne organizacije pomoči revolucionarjem, ki je v Jugoslaviji delovala ilegalno v okviru KPJ. – Kardelj, *Zbrana dela*, 237.

19 RSO – rdeča strokovna opozicija, imenovana tudi revolucionarna sindikalna opozicija, je bila ena od oblik za delovanje komunistov v legalnih sindikalnih organizacijah. CK je izdal direktivo o formiranju RSO sredi leta 1932 in je bila v veljavi še nadaljnji dve leti. Praksa pa je pokazala, da so ostajale skupine RSO zaprte in niso našle širšega stika z delavci. – Kardelj, *Zbrana dela*, 133.

20 SI_ZAC/0609, KS Emil Kocmur, sodba, 10. Nedog, »Viri za zgodovino KPJ na Slovenskem«, dok. št. 7, op. 1.

21 SI AS 1477, Ot. 24/25, kazenski spis (KS) Feuerberg Izak in tovariši, 1933, policijski zapisnik, str. 781–803. Navedbe iz sodbe ne moremo preveriti po policijskem zaslišanju, ker je v kazenskem spisu Feuerberg ohranjen le del tega zapisnika. A po dosedanjih izkušnjah sodbe verodostojno in natančno povzemajo iz policijskih zapisnikov zaslišanj ter dokaznega materiala.

22 SI_ZAC/0609, KS Kocmur Emil.

23 SI AS, 1477, KS Feuerberg, policijski zapisnik, 781–803.

Iz izjav Branka Diehla in Slavka Šlandra v omenjenem zapisniku je razvidno, da je bil pravi organizacijski pobudnik delovanja celjske organizacije Karel Barle, ki je bil po ugotovitvah Franceta Filipiča²⁴ od pomladi 1932 do novembra 1933 član univerzitetnega komiteja KSJ v Ljubljani, leta 1933 pa član mestnega komiteja (MK) Ljubljana. Po podatkih, zbranih v kazenskem spisu Feuerberg in tovariši, je bil Barle ena ključnih osebnosti pri vzpostavljanju organizacije v Ljubljani v povezavi s sekretarjem PK Marinkom.²⁵

Tako postane razumljivo Marinkovo pismo centralnemu komiteju 2. decembra 1933, kjer obvešča, da bodo v zvezi s policijskim vdorom – provalo dveh celic v Slovenj Gradcu morali poslati enega študenta ven, da bo tam nadaljeval študij, provala pa bo lokalizirana.²⁶

Kot kaže, je Barle na pobudo pokrajinskega vodstva začel iskati stike s celjskimi komunisti, izkoristil svoje in Diehlovo skupno znanstvo z Alešem Beblerjem,²⁷ da je prišel z Diehlom sploh v stik. Ko je Diehl privolil v sodelovanje in je na sestanke z Barletom pritegnil še Slavka Šlandra, je to Diehl označil »za začetek najinega ilegalnega delovanja v Celju«. ²⁸ Tu se zdi pomembno opozoriti na izjavi Diehla in Šlandra, da sta se že dolgo zanimala za socialna vprašanja. Na zaslišanju sta o vzrokih za svoje komunistično udejstvovanje navedla: »Obtoženi Diehl opravičuje svoje delovanje v prid komunistične stvari z navedbo, da ga je pri tem vodila le želja probuditi pri delavcih razredno zavednost, nekoliko so pri njem vplivale, kakor pravi, tudi neugodne domače gmotne prilike vrhu tega pa še okolnost, da mu vkljub dovršenim visokošolskim študijam ni uspelo dobiti nikjer primerne zaposlitve.« O Šlandrovih začetkih pa naslednje: »Ker je bila baš v tistem času (jeseni 1932) zobotehnikom vzeta možnost osamosvojitve in so bile po trditvi obtoženca brezuspešne vse intervencije njih strokovnih organizacij, je obtoženec, kakor se izraža, uvidevši, da režim ubija vsako gibanje, krenil v svojem prepričanju povsem v levo in pristal na pram Diehlu in Barletu v ilegalno delovanje.« ²⁹

Seveda bi tu lahko pripomnili, da sta Diehl in Šlander preložila odgovornost za začetek delovanja na Barleta, ki ga policija ni aretirala, saj se je umaknil v Avstrijo.³⁰

24 Kardelj, *Zbrana dela*, 135.

25 Miha Marinko se je 11. marca 1933 po dolgih letih odsotnosti vrnil v Slovenijo kot inštruktor CK KPJ z nalogo, da v roku šestih mesecev pomaga pri organizaciji najprej okrožnih konferenc, nato pa še pokrajinske konference. Doma je bil iz Zagorja, po legalizaciji, prijavi na policiji je bil konfiniran v Braslovče. Edini okrožni konferenci, ki sta bili izvedeni poleti 1933, celjska in trboveljska, sta bili z njim osebno povezani. Marinko je bil od leta 1924 član KPJ, od leta 1925 v emigraciji, rudar v Franciji, leta 1931 je čez Berlin odšel v Moskvo na partijsko šolo. – Miha Marinko, *Moji spomini* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1971).

26 SI AS, 1551, 1933/311. t. e. 8., Poročilo Poldija, 3. 12. 1933.

27 Aleš Bebler, *Čez drn in strn. Spomini* (Koper: Založba Lipa, 1981). Aleš Bebler je bil komunist od leta 1929 na Univerzi in Diehlov mladostni prijatelj. Osebno pri omenjenih zvezah ni sodeloval, saj piše, da je bil leta 1932 in 1933 v tujini, najprej v Parizu, nato pa je preko Nemčije potoval v Sovjetsko zvezo. Diehl v zapisniku zaslišanja na policiji omenja, da se je z Beblerjem pogovarjal o komunizmu. V povojnih spominih pa Diehl navaja, da so zvezo z Ljubljano iz Celja dobili pri Viljemu Povodnu.

28 SI AS, 1477, KS Feuerberg, policijski zapisnik, 789. Diehl je v povojnih spominih bolj konkreten in omenja, da je njegov oče izgubil premoženje, sam pa je doštudiral s podporo sorodnikov. Po Živkovičevi diktaturi je uvidel, da ne bo nobena druga politika rešila ne nacionalnega ne socialnega vprašanja, zato se je vedno bolj bližal liniji komunistične partije. – SI AS 1589/IV, t. e. 4453, Branko Diehl.

29 SI_ZAC/0609 KS Kocmur Emil, sodba, 13, 14.

30 Kardelj, *Zbrana dela*, 135.

Ker tudi Kotnik³¹ kot začetek delovanja navaja leto 1932, ko so dobili stik s pokrajinskim vodstvom, je zveza z Barletom kar precej verjetna. Tak razplet je razviden tudi iz *Poročila o splošnem političnem delovanju in organizacijskem delu* okrožnega komiteja za celjsko okrožje, ki ga je na okrožni konferenci avgusta 1933 podal »Robnik«.³² V njem namreč pravi: »Pred letom dni je dobilo nekaj tukajšnjih, že deloma izgrajenih marksistov prve stike s kom/unistično/ organizacijo. Od početka so se samo izobraževali, tvorili celico, pridobivali novih članov in delovali v akcijah. Pozneje smo ustanovili celice v drugih krajih deloma pa dobili zvezo s celicami od drugod. Najprej je bil ustanovljen mestni,³³ pozneje pa še okrožni komite. Njegovo delovanje se razteza na velik del bivše Štajerske in Koroške. Okr/ožni/ kom/ite/ opravlja tudi posle mestn/ega/ kom/iteja/. O.K. je skrbel za povezanost celic, oskrboval literaturo, vzdrževal stike in dajal navodila za pravilno delo.«

V gradivu Kominterne (KI) sta o delovanju celjskih komunistov v tem obdobju dva podatka. V organizacijskem poročilu slovenskega pokrajinskega vodstva centralnem komiteju iz julija 1932 je razvidno, da deluje v Celju ena skupina komunistov.³⁴ Za osvetlitev začetkov delovanja celjskega okrožja pa je ilustrativno poročilo *Gorkiča*, člana začasnega vodstva KPJ, iz septembra 1932, ki ob naštevanju okrožnih komitejev v Sloveniji navaja: »Sada rade na osnivanju OK v Celju.«³⁵

V okrožnem komiteju Celje so po doslej znanih podatkih delovali: Branko Diehl, Slavko Šlander, Kazimir Koželj - Rugelj in verjetno Alfonz Pečovnik.³⁶

Težje je določiti funkcije v samem okrožnem komiteju. Če vzamemo za izhodišče ilegalna imena in referate, ki so jim pripisani na okrožni konferenci, lahko ugotovimo: *Robnik* je imel že omenjeni politični in organizacijski referat. *Poljanec* naj bi podal poročilo o kmečkem vprašanju, a poročilo za zdaj ni znano. *Stopnik* je podal poročilo o sindikalnem delovanju, ki je ohranjeno v šifrah, te nam je sicer uspelo razrešiti, a žal ne pojasnjujejo imena referenta.³⁷

31 Kotnik sicer postavlja čas začetka organiziranega dela na zgodnjo pomlad 1932, v nasprotju s številnejšimi navedbami, ki govorijo o jeseni 1932, v: Kotnik: *Komunistična partija*, 6.

32 Nedog, »Viri za zgodovino KPJ na Slovenskem,« dok. št. 5. Poročilo o političnem delovanju in organizacijskem delu na okrožni partijski konferenci za Savinjsko dolino avgusta 1933.

33 Mišljen je mestni komite KPJ Celje. Njegovi člani so bili: Slavko Šlander, Mirko Koželj in Branko Diehl, gl. SI AS, 1872, Anton Kotnik: Razvoj delavskega gibanja in organizacije KP v Preboldu do 1934.

34 SI AS, 1551, 1932/49, t. e. 6, Pismo sodruga X, 19. 7. 1932.

35 SI AS, 1551, 1932/97, t. e. 6, Poročilo Milana Gorkiča – Sommerja, 12. 9. 1932.

36 SI AS, 1872, Anton Kotnik: Razvoj delavskega gibanja in organizacije KP v Preboldu do 1934. Kotnik ima več izvodov spominov – v vseh je Diehl omenjen.

SI AS, 1872, Peter Stante: Kako se je v letih 1932–1933 partija v Celjskem okrožju rehabilitirala od udarcev Aleksandrove diktature. Stante (letnik 1914) se je leta 1933 vključil v komunistično gibanje, a v aretacijah tistega leta ni bil zajet. V spominu pa je navajal med člane vodstva še Viktorja Eržena, a za to ni nikakršnih dodatnih potrdil. Tu uporabljenih spominov pa zdaj v arhivu ni več, ostaja zapis le v seznamu in na kartotečnih listkih. Peter Stante – Skala ima obširnejši spominski zapis v SI AS 1551, t. e. 63, ki je bolj literarne narave in osredotočen na kasnejši čas.

37 Nedog, »Viri za zgodovino KPJ na Slovenskem,« dok. št. 6, Poročilo o delovanju KS na strokovnem polju v Dglnlmg (Celjskem op. L. T. – ključ za šifro: premik dveh črk abecede) okrožju, nedat. Šifrirano poročilo je bilo v arhivu označeno kot »Ptusko« ter vloženo časovno napačno. Alenka Nedog je z analizo dokumenta poročilo časovno in krajevno pravilno uvrstila. Tudi njena predvidevanja pri razreševanju šifer so bila velikokrat točna in so olajšala dešifriranje, ki je bilo izdelano na podlagi različnih opisov šifriranj v spominih predvojnih udeležencev.

Alenka Nedog je pravilno predvidevala, da je bil sekretar »Robnik«, vendar to ime pogojno pripisuje Slavku Šlandru.³⁸ France Filipič navaja kot sekretarja Slavka Šlandra, a brez navedbe vira.³⁹ Ime »Robnik« pa se pojavi v policijskem zapisniku zaslišanja Vilijema Šlandra, kjer ta to ime pripisuje Branku Diehlu.⁴⁰ Na sekretarstvo Branka Diehla nas usmerja tudi sodba Okrožnega sodišča v Celju z dne 9. aprila 1934,⁴¹ kjer dovolj verodostojno, s precej dokaznega materiala in izpovedovanjem obtožencev, Branku Diehlu pripisujejo komunistično delovanje na območju Celja, Savinjske doline in Slovenj Gradca, kot nedokazano mu pripisujejo tudi stike s komunisti v Rogaški Slatini.⁴² Slavku Šlandru in Kazimirju Koželju pa sodba pripisuje komunistično delovanje le v Celju in Savinjski dolini. Prav širina delovanja Branka Diehla najbolj govori v prid trditvi, da je on bil sekretar OK KPJ Celje.⁴³ Poleg razlike v izobrazbi in starosti, kot bomo še videli. Verjetno pa so tudi povojni razpleti osebnih usod Diehla in Barleta precej prispevali k tako težkemu razjasnjevanju njihove vloge v predvojnem komunističnem gibanju.⁴⁴

»Stopnik«, poročevalec o sindikalnem vprašanju na okrožni konferenci, bi lahko bil Kazimir Koželj, saj Slavko Šlander v policijskem zapisniku zaslišanja omenja sestanek 10. oktobra 1933 v Št. Pavlu, ki so se ga udeležili še Franc in Rudolf Hribar, Josip Turk in Vilijem Šlander. Šlander navaja, da je »na tem sestanku dajal Koželj, **ki se bolj razume na sindikalne organizacije** (podč. L. T.) navodila za volitve v delavsko zbornico«. ⁴⁵ O drugih članih okrožne konference ni podatkov, ki bi omogočali identifikacijo.

O tehničnem poteku konference obstaja en sam, že omenjeni spominski podatek Franca Hribarja, kjer pravi: »Poleti 1933 je bila konferenca Okrožnega komiteja, ki so se je poleg drugih udeležili še Tone Rader iz Slovenj Gradca in dva, ki ju nisem poznal.

38 Ibid., op. 7.

39 Kardelj, *Zbrana dela*, 133, op. 16. France Filipič omenja Šlandra kot sekretarja MK Celje ob aretaciji novembra 1933, Diehla pa kot sekretarja MK Celje v letu 1932 in 1933. – »Slavko Šlander - Aleš,« v: *Enciklopedija Slovenije*, 13 (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1999), 122, in »Branko Diehl. v: *Enciklopedija Slovenije*, 2 (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1987), 258.

40 SI AS, 1477, KS Feuerberg, policijski zapisnik, 797, 798. Sam Diehl je v povojnih spominih zapisal: »Vršil sem funkcijo organiz. sekretarja celjskega okraja.« – SI AS 1589/IV, t. e. 4453, Branko Diehl.

41 SI_ZAC/0609 KS Kocmur Emil, sodba, 11–13.

42 Ibid.

43 Ibid. Iz sodbe, str. 12, je razvidno, da je Diehl šel s Šlandrom dvakrat na sestanek v Št. Pavel, kjer je na prvem sestanku predaval večji skupini o komunističnem delovanju in dajal navodila za pridobivanje novih članov, na drugem sestanku pa naj bi govoril o francoski revoluciji in razvoju delavskega gibanja.

44 Branko Diehl in Karl Barle sta bila 26. 4. 1948 v prvem dachavskem procesu obsojena na smrt in usmrčena. Pravno sta bila rehabilitirana julija 1978, politično pa aprila 1986. Več v *Dachauski procesi: raziskovalno poročilo z dokumenti* (Ljubljana: Komunist 1990). Peter Vodopivec, »Prispevek za zgodovino represije na Slovenskem po 2. svetovni vojni: Neobjavljen intervju z Vlastom Kopačem iz leta 1986,« *Prispevki za novejšo zgodovino*, 52, št. 2 (2012): 275–94.

Med preverjanji signatur v prispevku sem odkrila, da imata Franc Hribar in Anton Kotnik svoje (a dopolnjene) spomine na predvojno komunistično udejstvovanje ohranjene tudi v arhivskem gradivu. – SI AS 1550, t. e. 36, Franc Hribar - Savinjšek, Okrožni komite KPS v Celju 1932/33 in SI AS 1872, Anton Kotnik, Razvoj delavskega gibanja in organizacije KP v Preboldu do 1934. Oba med takratne akterje vključujeta tudi Branka Diehla. Sproža se vrsta novih vprašanj, od cenzure, samocenzure, moralnih dilem (med lojalnostjo in osebnem etiko). V arhivu so še druga spominska besedila iz obravnavanega obdobja, ki spomin na Diehla obravnavajo različno, od ignoriranja (Rudi Hribar) do neobremenjeno pozitivnega spomina (Branko Rudolf). Vse kaže na določene osebne zavrtosti, ki bodo mogoče kdaj predmet obravnave kakšnega 'psihozgodovinarja'.

45 SI AS 1477, KS Feuerberg, policijski zapisnik, 795.

Glavni referent je bil Miha Marinko,⁴⁶ tedaj ilegalec, ki sem ga takrat prvič videl. Ta konferenca je bila v nekem opuščnem mlinu pod Hudičevim grabnom. Tam nas je zmotil neki celjski lovec, pa smo se pomaknili nato nekoliko proti Laškemu.⁴⁷

Robnik – Branko Diehl je na konferenci podal politično in organizacijsko poročilo.⁴⁸ V prvem je orisal najprej položaj delavcev, nato kmetov, podal pregled aktualnih nalog okrožne organizacije, sledila je pred zaključkom še kritika pokrajinskega komiteja.

Poročilo začenja z ugotovitvijo: »Položaj delavstva je brez izjeme zelo slab. Povsod so bile redukcije mezd. Dela se pri skrajšanem delovnem času. Brezposelni ne dobivajo nikake podpore.« Tako zaostren prikaz položaja delavcev je povzetek poročil oziroma odgovorov na vprašalno polo. Razumljiv je seveda tudi sklep, ki sledi temu prikazu: »Ni čuda, da postaja delavstvo vedno bolj revolucionarno.« Poročilo nato s konkretnim primerom ilustrira željo po aktivnosti med delavstvom, kar spet pripelje do sklepa, »da hoče delavstvo nastopati aktivno, da pa nima aktivnih voditeljev«. Ta sklep pa vodi poročevalca do usmeritve: »Voditelj delavstva mora postati kom/unistična/stranka. Zato glejte, da razširite naš pokret med maso, da pridobite nov (kader, op. L. T.) partijcev in simpatizerjev, da z legalnim in ilegalnim delom dokažete delavstvu, da ga samo pot, ki jo gremo mi, reši kapitalističnega jarma.« Potrebno se zdi opozoriti, da poročilo navaja potrebo po legalnem in ilegalnem delu, to pa je bila taktika, ki si je med komunisti šele začenjala utirati pot po uvedbi diktature.

Sledi kratka, v komunističnem gibanju takrat splošno sprejeta negativna oznaka socialistov, ki da izgubljajo oporo tudi v kulturnih in strokovnih organizacijah. Delavstvo naj bi štel »socialistične voditelje za potrebno zlo, ker pač ni drugih«, in se ob nameravani ustanovitvi nove socialistične stranke o socialističnih voditeljih Topaloviču, Uratniku, Svetku in Erženu izražalo »prezirljivo in sovražno«.

Tudi to mnenje je večkrat ponovljeno v ohranjenih odgovorih na vprašalno polo.

Glede »kršč/anskih/ socialcev« je v poročilu prisotno mnenje, da imajo »nekaj vpliva«, »kar pa se imajo zahvaliti svoji novi revolucionarni ideologiji. Ker imamo med njimi svoje partijce, jim (prav jih, op. L. T.) bomo skušali razcepiti in boljši element pobrati.« To stališče do krščanskih socialistov podpira tezo Janka Prunka,⁴⁹ da so komunisti gledali v gibanju krščanskih socialistov le taktiko SLS. Treba je opozoriti, da je bilo tako stališče resnično le delno, saj se v dokumentih, posebno od CK KPJ izrazito naglašajo, da je pojav krščanskih socialistov dvojen, na eni strani označen kot taktika SLS, po drugi strani pa tudi kot odraz radikalizacije množic.⁵⁰ CK KPJ je opozarjal,

46 Gl. op. 25.

47 *Med Mrzlico in Dobrovljami*, 24. V spominskem zapisu v arhivu Franc Hribar natančneje navaja prisotne (poleg objavljenih še Slavko Šlander, Branko Diehl in Kazimir Koželj) ter vsebino Marinkovega prispevka; govoril naj bi o svetovni gospodarski krizi kapitalizma ter nakazal imperialistično svetovno vojno, ki je kasneje izbruhnila. »Po obširni razpravi so bili sprejeti sklepi da je treba pojačati delo v sindikatih in doseči večjo povezavo s kmečkimi množicami v duhu smernic Ljudske fronte in borbe proti fašizmu.« – SI AS 1550, t. e. 36, Franc Hribar - Savinjšek, Okrožni komite KPS v Celju 1932/33.

48 Nedog, »Viri za zgodovino KPJ na Slovenskem,« dok. št. 5.

49 Janko Prunk, *Pot krščanskih socialistov v osvobodilno fronto slovenskega naroda* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1977) 123, 133, 134.

50 To stališče je razvidno v Nedog, »Viri za zgodovino KPJ na Slovenskem,« dok. št. 12. Pismo centralnega komiteja KPJ pokrajinskemu komiteju za Slovenijo, 10. 10. 1933.

da je prav pojav krščanskih socialistov za komuniste priložnost, da se z njimi na podlagi skupne platforme borijo za neposredne zahteve **ekonomske in politične narave** (podč. L. T.).⁵¹ Usmeritve centralnega vodstva pa slovenski komunisti v tem obdobju še niso osvojili. Opozoriti velja še na dejstvo, ki izhaja tudi iz poročila na celjski konferenci. V tem obdobju, ko so se krščanski socialisti ograjevali od politike SLS, so se najradikalnejši prav leta 1933 tudi formalno vključili v komunistično stranko (Slak, Brilej). Pomembno se zdi dejstvo, da so se nekatere komunisti zelo hitro vključili v pokrajinski vrh partijske organizacije. Mogoče je prav problem konvertitstva v tem prvem obdobju povzročil, da med komunisti in krščanskimi socialisti na Slovenskem (kljub pozitivnim usmeritvam centralnega vodstva) še ni prišlo do sodelovanja v širšem obsegu. To velja za skupno politično delovanje, kajti potreba po skupnem delovanju za ekonomske zahteve delavcev je bila med komunisti stalno prisotna, kar sledi tudi iz tukaj obravnavanega celjskega poročila.

Glede »fašističnih organizacij« (liberalnih, op. L. T.) poročilo sledi odgovorom celic, da »nimajo skoro nobenih pristašev in vpliva«. Poročevalec zaključuje prvi del poročila z besedami: »Kakor vidimo, je delavstvo revolucionarno in nima zaupanja v nobeno desedanjo politično organizacijo. Naše delovanje bo pa imelo uspeh, če si bomo znali pridobiti ugled /med/ mas/ami/ s pravim revolucionarnim masovnim delom.«⁵²

V nadaljevanju pisec poročila ocenjuje položaj kmetov. Bolj konkretno, kot vemo, naj bi bilo poročilo *Poljanca*, ki pa še ni znano. *Robnik* govori o hudi zadolženosti kmetov, kar 60 odstotkov naj bi bilo zarubljenih. Glavna vira dohodka kmetov sta les in živina, ki pa nimata nobene cene. Nekoliko bolje naj bi bilo le v spodnji Savinjski dolini, kjer »bo hmelj dobro prodan«, a denar naj bi se porabil le za poplačilo starih dolgov. Zato poročevalec poudarja sovražno razpoloženje kmetov proti državni oblasti, kar dobiva celo nacionalistično razsežnost, saj pravi, da ker šteje kmet »upravičeno za predstavnike režima Srbe, se pojavlja tudi nacionalno sovraštvo do njih«.

O politični usmerjenosti kmečkega prebivalstva so na konferenci ugotavljali prevladujoč vpliv SLS »predvsem radi svoje punktaške politike«.⁵³ Njeno prevlado naj bi omejili s političnim delom med kmeti. Poudarja se domnevna strankina nenačelnost: »Pokazati je treba kmetu, da so klerikalci tudi sodelovali pri ustanovitvi sedanje diktature, proti kateri se sedaj borijo toliko časa, da ne vstopijo v tej ali oni obliki sami v njo.« Glede politične diferenciacije kmeta je opazen optimizem: »Vendar so se mnogim kmetom odprle oči. Naše akcije dosega povsod vedno večje uspehe. Kmetje odobravajo stališče kom/unistične/ stranke.«⁵⁴ Rezultat je viden tudi nekoliko bolj konkretno, ko poročevalec pravi: »Nekaj vpliva je dobila v Savinjski dolini

51 Ibid.

52 S tem sklepom je deloma v opreki usmeritev: »O.K. si je prizadeval ustvariti skupno fronto vsega proletariata. Delalo se je po tozadevnih navodilih /v/ bivših soc/ialističnih/ organizacijah in imeli smo stika s kršč/anskimi/ socialisti, ki so nam obljubili, da nastopimo pri **ekonomskih vprašanjih skupno**.« (podč. L. T.).

53 Narodnopolitična izjava SLS, objavljena konec leta 1932, v kateri je stranka odločno zahtevala narodne pravice. – Janko Prunk, »Punktacije,« v: *Enciklopedija Slovenije*, 10 (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1996), 17.

54 Nedog, »Viri za zgodovino KPJ na Slovenskem,« dok. št. 5.

naša stranka med kmeti. Imamo partije v društvu kmečkih fantov in deklet.⁵⁵ To je eno najboljših polj za naše delovanje med kmeti. Kjer teh društev ni, naj jih pa naši partiji osnujejo.«⁵⁶ Poročevalec poudarja možnosti in potrebe delovanja komunistov med mladino, intelektualci, pa še med podeželskimi obrtniki in mestnimi obrtniškimi pomočniki.

Sodeč po poročilu je na okrožni konferenci sledila precej odkrita kritika pokrajinskega vodstva, ki je s hitro spreminjajočimi in kontraverznimi političnimi usmeritvami potiskalo članstvo v zadrego: »Glede Pokr/ajinskega/ K/omiteja/ bi omenil, da parol ne menja kar v kratkem času in ne postavlja takih kakor na primer: Živela zveza sov/jetskih/ soc/ialističnih/ rep/ublik/ Balkana. Drugič pa: Živela sam/ostojna/ sov/jetska/ Slovenija. Slabe parole, kakor tudi hitro menjanje parol vpliva slabo na maso. V slučaju izdavanja novih parol naj se obrne preko okr/ožnih/ in mest/nih/ komitejev na celice, da izve mnenje. Drugače je njegovo delovanje dobro in zadovoljivo.« V nadaljevanju poročilo poudarja potrebo po literaturi v slovenskem jeziku, ki bi obravnavalo fašizem in kmečko vprašanje. To je posebej prosila celica v Šmartnem pri Slovenj Gradcu. Zahtevali pa so tudi, da bi delavska časopisa *Delavec* in *Rdeči prapor* »posvetila več pažnje kmet-skemu vprašanju«.⁵⁷ Glede »Rdeče pomoči«, organizacije za pomoč zaprtim, priznavajo, da še ni organizirana, da pa »bomo danes skovali načrt, kako naj se to organizira«.

Zaključek *Robnikovega* političnega poročila izzveni v optimistično napoved širjenja komunističnega vpliva v perspektivi, ta optimizem pa se prepleta s trdno odločnostjo komunistov, da se tej nalogi popolnoma posvetijo: »Iz vsega vidimo, da je med delavci, kakor med kmeti položaj za revolucionarno delo zelo ugoden. Napeti pa je treba vse sile da dobimo položaj v svoje roke mi. To bo mogoče samo z vstrajnim, intenzivnim delom, kajti nič ne pride samo od sebe, tudi revolucija ne, še najmanj.«

Organizacijsko poročilo, ki naj bi ga tudi podal *Robnik*, je bilo deloma že predstavljeno.⁵⁸

Njegov drugi del pa se ukvarja z metodami delovanja komunistov. Ugotavlja, da komunisti delujejo v delavskem društvu Svoboda, v strokovnih organizacijah in športnih društvih. Mnenje poročevalca je, da delujejo »partiji uspešno in uživajo ugled delavstva«. Med slabosti pa *Robnik* šteje, da so celice ulične in ne »obratne« ter da je »delovanje preveč sektaško namesto masovno«, torej omejeno le na delo znotraj komunističnih organizacij. Teh napak se zavedajo in jih bodo skušali popraviti.

Prikaz delovanja posameznih celic je zaradi izpuščanja ključnih mest, ki naj bi bila /naknadno/ šifrirana, precej okrnjen. Z analizo vsebine lahko identificiramo le ilustrativen opis dela celice v Št. Pavlu pri Preboldu, ki se v tem času kaže kot najbolje organizirana. »Štev. 2. Tu je bila organizirana tekom tega leta tako močna organizacija,

55 Organizacija kmečke mladine med obema vojnama, od leta 1930 pod imenom Zveza kmetijskih fantov in deklet. – Anka Vidovič Miklavčič, »Društvo kmetijskih fantov in deklet,« v *Enciklopedija Slovenije*, 2 (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1996), 356.

56 Nedog, »Viri za zgodovino KPJ na Slovenskem,« dok. št. 5.

57 SI_ZAC/0609 KS Kocmur Emil. Edvard Kardelj je aprila 1934 pod psevdonimom Tone Brodar izdal knjižico *Fašizem*, gl. Kardelj, *Zbrana dela*, 205–30, oktobra 1934 pa je začela izhajati *Ljudska pravica*, komunistični časopis, namenjen kmetom. Odzivnost vodstva in kritika od spodaj – znaka idealizma gibanja?

58 Nedog, »Viri za zgodovino KPJ na Slovenskem,« dok. št. 5.

da jo lahko smatramo za masovno. Nahajamo mnogo celic in sicer obratnih, uličnih in kmetskih. Naši partijci uživajo zaupanje industrijskega in kmečkega prebivalstva. Delujejo kot odborniki raznih delov/skih/ društvih in društva kmetskih fantov in deklet. Partijci so se vrgli na legalno delo. Ustanovljena je bila strok/ovna/ organizacija, ki je v naših rokah. Tudi pri volitvah v del/avsko/ zbornico postavijo svojega kandidata. Po njih inicijativi se je začel štrajk v tekstilni tovarni v števil. 2, ki je končal uspešno za delavstvo, čeprav je trajal le malo časa. Svoje delovanje so raztegnili na okolico in sicer ... Ustanovljen je bil tudi mestni komite.«⁵⁹

Sledi Stopnikovo sindikalno poročilo.⁶⁰ Opisuje konkretno delo od ustanovitve partijske celice v Celju. Tu se dejansko vidi delo komunistov, ko še niso bili obremenjeni s ponavljajočimi neposrednimi usmeritvami in potrebami po legalnem delu, ustanavljanju revolucionarne sindikalne organizacije; kot sledi iz dokumentov naslednje leto, pa so vse te potrebe že sami čutili in jih tudi že poskušali uresničevati.

Opis dela v Zvezi privatnih nameščencev Jugoslavije spada prav v področje legalnega dela v sindikatih; tam so bili, kot sami pravijo, »močna radikalna opozicija«. Pomembna se zdi ugotovitev poročevalca: »Dosegli smo precejšnje vzvalovanje teh ljudi, mnogo govorjenja in razburjenja duhov«, torej politizacijo ljudi in ustvarjanje nemirnih razmer. Komunisti pa dela v omenjeni Zvezi niso nadaljevali, ker so ocenili, da bodo več dosegli drugje. Centralni komite⁶¹ je to aktivnost Celjanov ocenil kot »sektaško«, kljub temu da so ga tako že v svojem poročilu označili celjski komunisti sami.

Tudi z akcijo ob izvolitvi v upravo društva stanovanjskih nameščencev so bili celjski komunisti zadovoljni s svojim obrobim položajem, ki jim je dal možnost nadzora in vpliva. Zanimiv je odgovor CK, ki je predstavil svoje mnenje o vlogi komunistov, ki ni v tihi podpori nasprotnikov in obstranskem vplivu nanje, ampak v razkrinkovanju nasprotnikovih nepravilnosti pred javnostjo. CK je tudi pozval k takojšnji kritiki nepravilnega postopanja, saj da bo s tem borba proti odstopanju od **partijske linije** (podč. L. T.) uspešnejša in dvignila se bo raven »aktiva in članstva«. ⁶² In spet je CK mnenja, da je praksa celjskih komunistov »sektaška«.

Poročevalec samokritično poroča še o drugih manjših komunističnih akcijah med uradniki, a je mnenja, da ni uspehov, ker ljudje za revolucijo še niso zreli: »Toda ljudje niso zgrajeni in njihovo revolucionarno razpoloženje je zelo potlačeno.« Ponosen pa je na aktivnost majhne skupine komunistov, saj posebej poudarja, da je omenjene akcije vršilo članstvo ene same celice s pomočjo nepovezanih članov in simpatizerjev.

V poročilu nato sledi predstavitev sindikalnega dela na terenu v okrožju, ki je postala lažje razumljiva po tem, ko nam je uspelo razrešiti šifre. Poročilo govori o močnem delovanju med tekstilci v Št. Pavlu, kjer si obetajo uspeh kandidata za volitve v Delavsko zbornico, o slabi povezavi članov stranke v Prevaljah, Mežici in premogovniku Leše. Opisani so kraji, kjer komunisti dobivajo zveze, v premogovnikih Huda jama, Zabukovica in med železarji v Štorah. V poročilu je omenjen še kraj Konjice,

59 Ibid.

60 Ibid., dok. št. 6.

61 Ibid., dok. št. 12.

62 Ibid.

kjer so komunisti zvezo izgubili, omenjeni pa so še kraji, kjer ni strokovnih organizacij, Slovenj Gradec ter Žalec – Gotovlje. Poročevalec posebej poudarja, da ne omenja krajev, industrij in strok, kjer komunisti še niso aktivni, samokritično ugotavlja pomanjkljivosti poročila, to je pomanjkanje statistike, in vzroke zanje pripisuje premajhni vestnosti celic in neusklajenemu delu z ostalimi poročevalci.

V zaključku poročevalec računa na razumevanje vodstva, čeprav bi zaslužili kritiko, saj se jim zdijo razmere posebne: »Naj sprejme KSJ to poročilo njenih najnovejših članov. Prepričan sem, da bo imela razumevanje za položaj v katerem delamo, čepravno pade naše delo in nedelo še pod tako kritiko, mi smo pripravljeni nanjo. Nanjo in na vse bodoče naloge, dokler v koncernu s proletarijatom vsega sveta ne zvalimo s svojih ramen to breme težko ...«⁶³

Stopnikovo strokovno poročilo se zdi dober pokazatelj razmer. Iz njega je jasno razvidno delo samoiniciativne skupine komunistov, ki se je izoblikovala na manjšem teritoriju. Ta skupina je sama sproti samostojno analizirala in prilagajala svoje delo. Iz poročila se razbere zavedanje poročevalca, da komunisti začenjajo delo z ničelne točke, kar je čas po uvedbi kraljeve diktature dejansko tudi bil. Komunisti so presodili, da je vsako delovanje, tudi če je še tako neznanost (ali celo neuspešno), boljše kot pa pasivno opazovanje. V razmerah ilegale je vsaka akcija, in nato analiza te akcije, pomenila nabiranje izkušenj. Prav teh pa je komunistom primanjkovalo. Iz poročila je razvidno prizadevanje za prodor iz zaprtosti med množice. Leta 1933 so se komunisti že pojavili v javnem političnem življenju z nastopi na volitvah v Delavsko zbornico,⁶⁴ delavskih zaupnikov in na občinskih volitvah. Vidi se že jasnejša usmeritev komunistov glede dela zlasti v sindikatih in med kmeti. Za oboje so forsirali posebne skupine za množično delovanje, ki se kot oblike sicer niso obnesle, kljub temu pa so prinesle nove izkušnje in spoznanja.⁶⁵

Delegati okrožne konference so ob zaključku na podlagi referatov in diskusije sprejeli tudi sklepni dokument ali resolucijo. V njem so na sedmih straneh predstavili svoj pogled na gospodarski položaj v svetu, Jugoslaviji, takratni Sloveniji in na Celjskem. Poudarili so gospodarsko razsulo, imperialistična nasprotja, razredne spopade, napad mednarodnega kapitalizma na »delovno ljudstvo«. Navedene ocene nedvoumno izhajajo iz kominternskih stališč oziroma kongresa KPJ iz leta 1928, saj resolucija enako poudarja krizo imperializma, nevarnost imperialističnega napada na SZ, diktaturo kot izhod iz krize. V uvodni oceni stanja svetovnih dogodkov se celjskim komunistom kaže sledeče stanje: v svetovni krizi, ki je zajela vse plasti družbe, se buržoazija rešuje, ne z demokracijo (liberalizmom), ampak z okrepljenim izkoriščanjem šibkejših (delovnih množic, podrejenih narodov). Za komuniste sta »demokracija« in »liberalizem« kapitalizma le »maska«, ki pa se marsikje odlaga, zato je vedno več

63 Ibid., dok. št. 6.

64 Kot se spominja Franc Hribar in navaja tudi Kotnik, so oktobra 1933 na volitvah v Delavsko zbornico v tekstilni tovarni v Preboldu na rdeči listi socialistične Strokovne komisije izvolili komunisto Franca Hribarja, ki pa je bil mesec dni kasneje zaradi komunistične dejavnosti zaprt. – *Med Mrzlico in Dobrovljami*, 25. Kotnik, *Komunistična partija*, 10, 11.

65 Nedog, »Viri za zgodovino KPJ na Slovenskem,« 18, 19.

fašističnih diktatur. Z njimi se stopnjujeta teror in izkoriščanje delovnega ljudstva. Vsem pa je skupno obvladati krizo na račun »prve proletarske države ZSSR« (str. 1). Socialistične stranke so povezane z buržoazijo. V tako negativistični oceni situacije je razumljiv sklep, da komunistično gibanje uživa »vedno večje simpatije širokih množic«. Logična se zdi postopnost do sklepa, da je »njena (komunistična) revolucionarna taktika / ... / vedno očitneje edina pot do vlade delavcev in kmetov, do diktature proletariata in do (cilja, op. L. T.) socializma« (str. 2).

Podčrtati velja zavedanje, da je diktatura proletariata le sredstvo, torej le etapa do cilja. Ta cilj pa je socializem, ki naj bi bil družba enakopravnih.

Analiza stanja v Jugoslaviji je v resoluciji izrazito negativistična do oblasti in vseh akterjev kraljeve diktature. Komunisti v razmerah gospodarske krize poudarjajo eksistenčno krizo delavcev in kmetov (nižanje plač, brezposelnost, dolgovi) pa tudi pritisk nad buržoazijo nesrbskih narodov in odrinjenost nižjih slojev srbske buržoazije. Porast množičnih stavk (Huda jama, Št. Pavel) ocenjujejo kot porast revolucionarnosti množic. Vse pa je priložnost za komunistično stranko, ki je poklicana za njeno vodenje, a še ni dovolj usposobljena.⁶⁶

Opozoriti gre še na en vidik delovanja obravnavane skupine komunistov – socialno stanje in starost. Začetno in hkrati vodilno jedro celjskih komunistov so predstavljali: Branko Diehl – »diplomirani filozof«,⁶⁷ letnica rojstva 1905, Slavko Šlander – »zobotehnik«, 1909, Kazimir Rugelj – Koželj – »trgovski nameščenec«, 1907, in Alfonz Pečovnik – »zasebni uradnik«, 1910.⁶⁸

Središčno začetno delovanje omenjenih celjskih komunistov je bilo v Zvezi privatnih nameščencev, torej na neproletarskem področju. Šele po začetnem in neuspešnem delu v meščanskih krogih so – po analizi tega dela – svoje napore usmerili tja, kjer naj bi imeli več odmeva. Iz predstavljenih poročil izhaja, da so se celjski komunisti zavedali, da je področje primerno za njihovo delovanje, delo med delavci in kmeti. Ti so bili, po oceni komunistov, zaradi izredno slabega ekonomskega položaja bolj naklonjeni radikalnejšim – revolucionarnim rešitvam. Ekonomska komponenta delovanja je v ospredju tudi v ohranjenih odgovorih celic na vprašalne pole. V njih lahko opazimo, da vse celice pri vprašanju, katere so glavne zahteve delavcev in kmetov, opozarjajo na ekonomske zahteve. Med odgovori po izčrpnosti izstopata dva: odgovor Branka Diehla za celico Gaberje in odgovor Franca Hribarja za celico »Marks«. ⁶⁹ Na zgoraj omenjeno vprašanje o zahtevah delavcev prvi odgovarja: »Industrijski delavci zahtevajo 40 urni delavnik, zak./onsko/ določitev eksistenčnega minimuma, zvišanje plač na istega, polna zaposlitev. Obrtni delavci isto. Brezposelni: Delo ali redno brezposelno podpora od strani države.« Hribar pa poleg ekonomskih in socialnih zahtev postavlja tudi politične: »za svobodo organiziranja«. ⁷⁰

66 SI AS, 1551, 1934 /290, t. e. 9, Resolucija konference celjske okrožne organizacije KSJ. Dokument je v arhivu uvrščen v leto 1934, a je Alenka Nedog odkrila neustrezno uvrščenost.

67 Filozof, inženir kemije. Študij kemije v Ljubljani je potekal med vojnama na filozofski fakulteti.

68 Podatki posameznikov so vzeti iz sodbe v kazenskem spislu Emil Kocmur, SI_ZAC/0609.

69 Ibid.

70 Ibid.

Če si pogledamo še starost omenjenih komunistov, opazimo, da je v razponu od 23 do 28 let. To pomeni, da niso bili več zelo mladi, imeli so že nekaj življenjskih izkušenj, saj so bili vsi, razen Diehla, tudi zaposleni. Ob tem gre opozoriti, da je bil Diehl od Šlandra starejši in je imel višjo izobrazbo. Oboje podpira tezo o njegovi vodilni funkciji v okrožju.

Jeseni 1933 je policiji uspelo med komuniste v Ljubljani vtihotapiti dva svoja sodelavca, ki sta med slovenskimi komunisti konec leta 1933 in v začetku leta 1934 sprožila obširne aretacije. Aretacije so se začele 19. novembra med komunisti v Slovenj Gradcu in se nato do 4. decembra razširile še na komuniste v Celju in Savinjski dolini. Od 3. do 6. aprila 1934 je pred Okrožnim sodiščem v Celju tekla razprava proti skupini 22 komunistov, ki so bili 9. aprila obsojeni zaradi članstva v »tajni komunistični stranki Jugoslavije, torej v društvu, ki ima namen propagando komunizma in terorizma⁷¹ ter nelegalno prilastitev oblasti«. Obsojeni so bili še razširjanja časopisov in letakov, katerih vsebina »meri na to, da se ljudstvo naščuva zoper državna oblastva in da se ogrozi javni mir ter spravi v nevarnost javni red, s čimer so istočasno vršili pismeno propagando, da je treba izpremeniti politični in socialni red v državi z zločinstvom, nasiljem in terorizmom ...«

Na tri leta robije – težke ječe, so bili obsojeni trije: Branko Diehl, Slavko Šlander in Anton Rader. Kazimir Koželj in Franc Hribar sta bila obsojena na dve leti in šest mesecev robije, Viljem Šlander, Rudolf Hribar ter Josip F. Turk na dve leti in tri mesece robije, deset obsojencev je dobilo od 4 do 14 mesecev strogega zapor, štirje so bili oproščeni.⁷²

Aretacije konec leta 1933 niso zajele le celjskih komunistov, ampak tudi jeseniške, notranjske, ljubljanske, mariborske in ptujske. Po številu zaprtih so bile najbolj množične v vsem obdobju diktature. Niso pa prizadele pokrajinskega vodstva in priprave na pokrajinsko konferenco so bile odložene na prihodnje poletje. Konferenca, ki je bila izvedena septembra 1934 v Goričanah, je ocenila izkušnje obnavljanja in utrdila organizacijo. Tudi Celjani so na njej imeli svojega delegata (Peter Stante), kar je bil dokaz, da aretacije komunističnega gibanja niso uničile.

Danes, ko sledimo podrobnim korakom delovanja predvojnih komunistov, opazimo neizmerno vero, požrtvovalnost politične usmerjenosti »vernikov za boljši jutri«. Vidimo pa tudi tragične izkušnje vojne (taborišča) in povojnih razmer (krivična obsodba na smrt). In zaradi povojne usode je prisoten tudi (ideološki ali človeški?) javni izbris spomina na delovanje za nazaj (Diehl). A v arhivu so se ohranili spomini – zavoljo mirnejše vesti posameznikov ali pa zato, da bo zgodovina pravičnejše sodila?

71 Po Zakonu o zaščiti države se pojem komunizem pojavlja istočasno s pojmom terorizem. Če ta pojem opredeljujemo v najširšem smislu kot ustrahovanje, to je grožnja z nasiljem, potem seveda drži, saj komunisti odkrito pozivajo na upor proti »nasilni« oblasti z nasiljem, za uvedbo diktature proletariata. V današnjem smislu, ko se terorizem pojmuje predvsem kot nasilje nad civilnim, tj. nedolžnim, nebojujočim prebivalstvom (več o tem v knjigi *Terorizem, filozofska vprašanja*, ur. Igor Primorac, Ljubljana: Krtina, 2005), pa komunizem Marxove usmeritve ne bi bil več vključen.

72 SI_ZAC/0609, KS Kocmur Emil.

Seznam virov in literature

Arhivski viri

- SI AS, Arhiv Republike Slovenije:
 - SI AS 1477, Zbirka sodnih spisov o komunistih in delavskem gibanju.
 - SI AS 1550, Spominsko gradivo.
 - SI AS 1551, Zbirka kopij dokumentov o komunističnem in delavskem gibanju 1869–1990.
 - SI AS 1589/IV, CK ZKS.
 - SI AS 1872, Zbirka spominskega gradiva o delavskem gibanju 1918–1945.
- SI_ZAC, Zgodovinski arhiv Celje:
 - SI_ZAC/0609, Okrožno sodišče Celje.

Literatura

- Bebler, Aleš. *Čez drn in strn: Spomini*. Koper: Lipa, 1981.
- *Dachauski procesi: Raziskovalno poročilo z dokumenti*, ur. Martin Ivanič. Ljubljana: Komunist, 1990.
- Filipič, France. »Branko Diehl.« V: *Enciklopedija Slovenije*, 2, 258. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1987.
- Filipič, France. »KPJ v Sloveniji v času VIII. konference zagrebških komunistov.« *Zgodovinski časopi*, 32, št. 3 (1978): 295–317.
- Filipič, France. »Rdeči prapor.« V: *Enciklopedija Slovenije*, 10, 122. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1996.
- Filipič, France. »Rdeči signali.« V: *Enciklopedija Slovenije*, 10, 122. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1996.
- Filipič, France. »Slavko Šlander-Aleš.« V: *Enciklopedija Slovenije*, 13, 61. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1999.
- Filipič, France. *Poglavja iz revolucionarnega boja jugoslovanskih komunistov 1919–1939: 1. in 2. knjiga*. Ljubljana: Borec, 1981.
- Gašparič, Jure. »Uvedba diktature kralja Aleksandra.« *Prispevki za novejšo zgodovino*, 46, št. 1 (2006): 241–54.
- Gašparič, Jure. *SLS pod kraljevo diktaturo: Diktatura kralja Aleksandra in politika Slovenske ljudske stranke v letih 1929–1935*. Ljubljana: Modrijan, 2007.
- Hribar, Franc – Savinjšek. »Tovarna Prebold in njeno delavstvo.« V: *Med Mrzlico in Dobrovljami*, ur. Stane Terčak, 17–40. Celje: s. n., 1955.
- Kotnik, Anton – Robida. »Slavko Šlander in razvoj progresivnega gibanja v Preboldu.« V: *Med Mrzlico in Dobrovljami*, ur. Stane Terčak, 55–60. Celje: s. n., 1955.
- Kotnik, Anton. *Komunistična partija v revolucionarnem delavskem gibanju Savinjske doline (1920–1941)*. Žalec: Občinska kulturna skupnost, 1975.
- Marinko, Miha. *Moji spomini*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1971.
- McKenzie, Kermit E. *Comintern e rivoluzione mondiale 1928–1943*. Firenze: Sansoni S.p., 1969.
- Prunk, Janko. »Punktacije.« V: *Enciklopedija Slovenije*, 10, 17. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1996.
- Prunk, Janko. *Pot krščanskih socialistov v osvobodilno fronto slovenskega naroda*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1977.
- *Terorizem: filozofska vprašanja*, ur. Igor Primorac. Ljubljana: Krtina, 2005.
- Trampuž, Lilijana. »KPJ na Slovenskem v obdobju šestojanuarske diktature 1929–1934. S posebnim poudarkom na pripravi pokrajinske konference: Magistrsko delo.« Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 1992.
- Trampuž, Lilijana. »Primorski emigranti-komunisti v Ljubljani v času šestojanuarske diktature.«

V: *Zbornik Janka Pleterškega*, ur. Oto Luthar in Jurij Perovšek, 349–54. Ljubljana: ZRC SAZU, 2003.

- Vidovič Miklavčič, Anka. »Društvo kmetijskih fantov in deklet.« V: *Enciklopedija Slovenije*, 2, 356, 357. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1996.
- Vodopivec, Peter. »Prispevek za zgodovino represije na Slovenskem po 2. svetovni vojni. Neobjavljen intervju z Vlastom Kopačem iz leta 1986.« *Prispevki za novejšo zgodovino*, 52, št. 2 (2012): 275–94.

Objavljeni viri

- Kardelj, Edvard. *Zbrana dela: Prva knjiga maj-junij 1928 – december 1934*, ur. France Filipič. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1989.
- Kidrič, Boris. *Zbrana dela 1*, ur. France Filipič. Ljubljana: Državna založba Slovenije in ČZDO Komunist, 1987.

Neobjavljeni viri

- Nedog, Alenka. »Viri za zgodovino KPJ na Slovenskem: Četrta pokrajinska konferenca KPJ za Slovenijo 1934: Neobjavljen elaborat.« Ljubljana, 1975. Hrani INZ.

Lilijana Trampuž

THE ACTIVITIES OF THE BANNED COMMUNIST PARTY OF YUGOSLAVIA DURING THE JANUARY 6TH DICTATORSHIP (THE EXAMPLE OF THE CELJE DISTRICT BETWEEN 1932 AND 1933)

SUMMARY

After the introduction of King Alexander's dictatorship in Yugoslavia in January 1929, the communists operating underground rebelled and called for armed resistance against it. The authorities imprisoned many communists, while some of them retreated abroad, leaving only separate organisations and individuals without any leadership and connections. After the standstill, the individuals reconnected and set out to restore the communist organisation.

In the Celje district, the communists established contacts with the district leadership in the autumn of 1932. There, the police registered numerous communist actions that involved the dissemination of propaganda materials in particular. In these materials, the communists praised the Russian Revolution, the Bolshevik order, and the successes of the Russian five-year plan, while calling upon the workers and peasants

to gather weapons for an armed uprising. They appealed to the Slovenian youth to establish communist cells; engage in theoretical and practical preparations for the revolutionary activities; and form a united front against the authorities as well as the political and social system in the state to introduce the communist system. The contents of the fliers reveal the orientation of the communist movement and its goals: to ensure a better economic, social, and political position of the workers and peasants; overthrow the authorities and “shed the yoke of capitalism”; and take over the power. The aim of the discussion is to shed light on the restoration of the communist movement in the Celje district and, by analysing the materials of the district conference, clarify the self-criticism and criticism of the contemporaneous communists as well as explain certain ambiguities regarding the references to the district secretary.

The analysis of the documents, mostly collected and commented on by Alenka Nedog, reveals that Branko Diehl played a significant role in the restoration of the communist movement in the Celje district. Others who were involved, however, remembered Slavko Šlander in particular. The author wonders whether Branko Diehl’s fate during and after the war caused the obliteration of memory also in retrospect – at least the public memory, as references to Diehl have been preserved in the archives.

The district conference materials attest to the planning as well as the actual processes involved in the gradual reorientation of the communist activities towards establishing legal organisations in the expert, cultural, and professional field, when the focus of the communists’ endeavours started to shift from the armed struggle against the dictatorship to the struggle for the everyday demands of workers and peasants and the improvement of their economic, social, and political position.